

Л. М. Терлецькааспірант кафедри педагогіки факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ СЛУХАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УЧИЛИЩ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті визначено й обґрунтовано поняття «педагогічні умови», які складаються з таких складників: «загальні педагогічні умови» та «спеціально-предметні педагогічні умови». На основі аналізу науково-педагогічної літератури зібрано визначення поняття «педагогічні умови» українськими й зарубіжними науковцями. До загальних педагогічних умов, які базуються на принципах педагогічного процесу, належать такі: цілеспрямованість педагогічного процесу; науковість змісту навчання й виховання; систематичність і послідовність; свідомість, активність, творчість учнів у педагогічному процесі; вибір оптимальних методів, форм, засобів навчання й виховання тощо. До спеціально-предметних педагогічних умов належать умови, необхідні для набуття знань, умінь і навичок з окремих навчальних предметів з урахуванням особливостей їх навчання. У результаті дослідження виділено педагогічні умови навчання іноземних мов у педагогічних училищах України в другій половині ХХ століття: організаційно-педагогічні умови, кваліфікаційно-методичні умови, комплексності спрямування іншомовної навчальної діяльності. Важливість кожного зі складників є незаперечною, адже всі умови доповнюють і взаємовизначають одна одну. Педагогічні училища – це навчальні заклади середньої спеціальної педагогічної освіти, які готували фахівців для початкової школи та вихователів дошкільних закладів. Вимоги до навчального предмета «іноземна мова» в педагогічних училищах України в другій половині ХХ століття постійно змінювались, не вистачало кваліфікованих учителів іноземних мов, педагогічні училища не були забезпечені підручниками, програмами та навчальними матеріалами в необхідній кількості. Довгий час (до 1980-х років) іноземна мова вивчалась факультативно й на дуже низькому рівні (більшість слухачів не вміли читати, не могли зрозуміти іншомовне мовлення, лексичні одиниці заучувались напам'ять без використання в усному чи писемному мовленні). Тексти для читання в навчальних підручниках були різноплановими (починаючи з 70-х років ХХ століття), тематика – досить широка з урахуванням країнознавчих відомостей про країну, мова якої вивчається. Розподіл усного мовлення на діалогічне, монологічне та аудіювання ускладнив програми педагогічних училищ і став основою для розроблення диференційованих вправ для кожного виду іншомовної мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: педагогічні аспекти, педагогічні умови, навчання іноземних мов, іншомовна підготовка, педагогічне училище, навчання, іноземні мови, слухачі, середні спеціальні педагогічні навчальні заклади.

Постановка проблеми. Вивчення іноземних мов у навчальних закладах України на сучасному етапі передбачено цілою низкою нормативних актів, програмних документів, законів, такими як Закон України про мови (1993), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993), Закон України «Про освіту» (1996), Державний освітній стандарт з іноземної мови (1998), Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання (2001), Концепція мовної освіти в Україні тощо. Ними передбачено включення однієї або кількох іноземних мов до переліку навчальних предметів навчальних закладів України різних типів (дошкільної, початкової, середньої, вищої, післядипломної освіти).

Іншомовна підготовка – це теоретико-практичне володіння мовними одиницями та лексичним запасом іноземної мови, вміння вдало використовувати іншомовні одиниці у щоденному

спілкуванні. Іншомовна підготовка проводиться в різних рівнях освітніх закладів – від дошкільної до вищої. Це вимагає постійного оновлення змісту іншомовної освіти, вдосконалення програм з іноземної мови та розроблення підручників, здатних забезпечити належний рівень володіння іноземною мовою учнями (студентами) навчальних закладів України.

Друга половина ХХ століття була багата історичними подіями: Друга світова війна, повоєнна й післявоєнна відбудова України, роки Хрущовської «відлиги», роки радянської системи, Україна в роки перебудови, період незалежності. Усі ці періоди впливали на освіту й процес навчання іноземної мови в середніх, середніх педагогічних і вищих навчальних закладах України.

Навчання іноземних мов у середніх педагогічних навчальних закладах України в другій половині ХХ століття не ставало предметом окремого дослідження, тому, на нашу думку, важливо визна-

чити та обґрунтувати педагогічні аспекти іншомовної підготовки слухачів педагогічних училищ у другій половині минулого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зміст іншомовної освіти в навчальних закладах був предметом дослідження багатьох науковців, методистів, учителів. Ці дослідження стосувались навчання іноземних мов і його аспектів у різних типах навчальних закладів (в основному початкової та середньої школи) відповідно до певного історичного періоду (В. Александр, О. Миролюбов, В. Аракін, Л. Бім, І. Рахманов, І. Грузинська, О. Москальська, Ю. Пасов, О. Соловйова, В. Цетлін, Н. Теннова, Л. Щерба, І. Верещагіна, Р. Мільруд, Г. Рогова).

Навчання іноземних мов у педагогічних училищах України в другій половині ХХ століття в історії педагогіки залишається зовсім не висвітленим, хоч є певні напрацювання науковців. Навчання студентів педагогічних училищ і формування в них умінь і навичок стало темою дисертаційного дослідження С. Борисюка «Формування в учнів педагогічних училищ уміння навчати дітей вчитись» (1994), в якому проаналізовані основні вимоги до знань, умінь і навичок учнів педагогічних училищ. Т. Шкваріна в дослідженні «Підготовка студентів педагогічних училищ до навчання дошкільників англійської мови» (2000) зосередила увагу на підготовці дошкільників, подала програмові вимоги з іноземної мови для дошкільнят. А. Штифурак у роботі «Формування професійних інтересів студентів педагогічних училищ в процесі вивчення іноземних мов» (2005) розглянув і проаналізував природу інтересу, етапи формування професійного педагогічного інтересу, його взаємозв'язок із мотивацією та пізнавальними інтересами. Крім того, увагу приділено віковим особливостям старших підлітків, професійно значущим якостям учителя іноземної мови, сучасним підходам до викладання іноземних мов. К. Єстаф'єва обґрунтувала взаємозв'язок між самооцінкою студентів і вибором майбутньої професії в роботі «Самооценка студентов педагогических училищ как фактор их профессионального самоопределения» (1997). Л. Макрідіна в дослідженні «Формирование у студентов педагогических училищ творческого отношения к профессиональной деятельности» (1996) наводить приклади творчих завдань для більшості навчальних предметів педагогічного циклу. На думку автора, творчість під час навчання є стимулом для творчості в роботі з дитячим колективом.

Навчання іноземної мови в загальноосвітніх і середніх спеціальних навчальних закладів України в другій половині ХХ століття – явище складне й багатогранне, тому необхідно звернутися до історичних джерел для детальнішого вивчення освітніх процесів в Україні в цей період для визначення педагогічних аспектів іншомовної

підготовки слухачів педагогічних училищ України в другій половині ХХ століття.

Мета статті – визначити й обґрунтувати педагогічні умови навчання іноземних мов у середніх спеціальних педагогічних закладах УРСР та України в другій половині минулого століття.

Виклад основного матеріалу. Навчання іноземних мов у середніх педагогічних навчальних закладах у другій половині ХХ століття відбувалось за навчальними планами та навчальними програмами з іноземних мов для середніх шкіл Радянського Союзу (до 1991 року), змінювались методи іншомовної підготовки молоді й вимоги до навчального предмета «іноземна мова». Для кращого розуміння причин цих змін необхідно визначити педагогічні умови навчання іноземних мов слухачів педагогічних училищ України (до 1991 року УРСР) у другій половині ХХ століття.

Поняття «педагогічні умови» сьогодні широко використовується в дослідженнях, присвячених професійній підготовці учнівської молоді в навчальних закладах різних типів. Перш ніж розглянути педагогічні умови навчання іноземних мов у педагогічних училищах України в другій половині ХХ століття, варто розглянути окремі поняття й дати визначення їх.

В академічному тлумачному Словнику української мови зазначені такі значення слова «умова (умови)»:

1) необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь;

2) обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь;

3) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь;

4) сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [7, с. 441].

У Філософському словнику «умова» визначена як категорія, в якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує [10, с. 703].

Ми розглядаємо педагогічні умови, тому цілком зрозуміло, що мова йтиме про умови педагогічного процесу навчання та виховання учнів.

Відповідно до академічного тлумачного словника, «педагогічний» – це той, «який відповідає правилам, вимогам педагогіки» [8, с. 108].

Аналіз науково-педагогічної літератури дав нам змогу виділити такі визначення поняття «педагогічні умови»:

– це сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, які спрямовані на розв'язання дослідницьких завдань (О. Назарова) [5];

– сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і прийомів підвищення ефективності навчально-виховного процесу й матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне вирішення поставлених і проєктованих у дослідженні завдань (І. Аксаріна) [1, с. 19];

– обставини процесу навчання та виховання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання з метою досягнення дидактичних цілей (А. Багдусва) [2, с. 12];

– сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, педагогічних прийомів (Н. Пархоменко, Р. Серьожнікова, Л. Яковицька) [6];

– організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, що детермінують результати виховання, освіти й розвитку особистості студента, об'єктивно забезпечують можливість їх досягнення (О. Дурманенко) [3];

– взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу й відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності (В. Манько) [4, с. 153–161].

Н. Тверезовська та Л. Філліпова на основі дослідження педагогічної літератури виділяють такі основні визначення поняття «педагогічні умови» науковцями:

1) характеристика педагогічного середовища;

2) обставини, необхідні для перебігу педагогічного процесу;

3) фактори, шляхи, напрями педагогічного процесу;

4) уявні результати педагогічного процесу;

5) форми, методи, педагогічні прийоми [9].

Ми вважаємо, що педагогічні умови – це умови (обставини, фактори, чинники), що створюються (або не створюються) під час навчально-виховного процесу для забезпечення ефективного формування знань, умінь і навичок відповідно до програмових вимог певного типу навчального закладу. На нашу думку, поняття «педагогічні умови навчання» складається з двох основних складників:

1) загальні педагогічні умови – це педагогічні умови, необхідні для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу. Вони базуються на принципах педагогічного процесу, а саме: цілеспрямованості педагогічного процесу; науковості змісту навчання й виховання; систематичності та послідовності; свідомості, активності, творчості учнів у педагогічному процесі; вибору оптимальних методів, форм, засобів навчання й виховання; комплексного підходу до навчання й виховання; врахування вікових

та індивідуальних особливостей учнів; міцності, усвідомленості й дієвості результатів навчання, виховання; поваги до особистості учня в поєднанні з вимогливістю. Усі ці принципи взаємопов'язані між собою та взаємозумовлюють один одного (використання одного з них неможливе без врахування й використання інших);

2) спеціально-предметні педагогічні умови – це педагогічні умови, необхідні для набуття знань, умінь і навичок з окремих навчальних предметів з урахуванням особливості їх навчання. Навчальні предмети відрізняються своєю специфікою, а саме:

– основними завданнями навчального предмету;

– основними вимогами до навчальних досягнень;

– змістом навчального матеріалу;

– типом навчального закладу;

– суб'єктами (учасниками) освітнього процесу;

– методикою навчання та викладання навчального предмета.

Розглянемо спеціально-предметні педагогічні умови на прикладі навчання іноземних мов, головною метою якого є оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування і здійснення в цьому процесі виховання, освіти й розвитку особистості учня. Ефективне навчання іноземних мов у навчальних закладах неможливе без виконання таких спеціально-предметних педагогічних умов:

• взаємопов'язаного навчання видів іншомовної мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо);

• урахування рідної мови;

• домінуючої ролі вправ комунікативного характеру;

• особистісно-орієнтованої спрямованості іншомовного навчання;

• забезпечення навчального процесу відповідною матеріальною базою, в тому числі автентичними навчальними матеріалами (підручники, відео та аудіотехніка й аудіофайли, лінгафонними кабінетами тощо);

• мотиваційного забезпечення іншомовної діяльності;

• індивідуалізації процесу навчання іноземної мови тощо.

Педагогічні училища – це навчальні заклади середньої педагогічної освіти, що готували в основному вчителів початкової школи та вихователів дошкільних закладів. Вимоги до навчального предмета «іноземна мова» в педагогічних училищах України в другій половині ХХ століття постійно змінювались, не вистачало кваліфікованих учителів іноземних мов, педагогічні училища не були забезпечені підручниками, програмами та навчальними матеріалами в необхідній кількості.

На основі аналізу історичних джерел, методичної й наукової літератури з навчання іноземних мов у загальноосвітніх і спеціальних педагогічних навчальних закладах України, на нашу думку, варто виділити такі педагогічні умови навчання іноземних мов у педагогічних училищах України в другій половині ХХ століття:

- 1) організаційно-педагогічні умови;
- 2) кваліфікаційно-методичні умови;
- 3) комплексність спрямування іншомовної навчальної діяльності.

Усі ці умови взаємопов'язані між собою: одні умови визначають і доповнюють інші, тому є взаємозалежними.

До *організаційно-педагогічних умов* ми зараховуємо систематичність уроків (занять) з іноземної мови, наявність учителя, навчального кабінету (класу) з іноземних мов і навчальної літератури (підручники, посібники, навчальна програма).

До *кваліфікаційно-методичних умов* ми зараховуємо такі:

– наявність кваліфікованого вчителя. Як показав аналіз історичних джерел, проблема з нестачею кваліфікованих учителів іноземної мови в педагогічних училищах (так як і вчителів для загальноосвітніх шкіл) України відчувалась довгий час аж до початку 1980-х років. Це дуже впливало на навчання іноземних мов, а саме: уроки проводились несистематично, іншомовне навчання зводилось до читання підручника, перекладу текстів і роботи зі словником, розвитку усного іншомовного мовлення взагалі не приділяли уваги;

– методично обґрунтовану навчальну літературу з іноземних мов (навчальні програми з іноземних мов для педагогічних училищ, підручники та інші навчальні матеріали з іноземних мов для цього типу навчальних закладів). Довгий час програми для педагогічних училищ з іноземних мов не розроблялись, тому вимоги до іншомовних знань учнів педагогічних училищ переписувались із програм для загальноосвітньої школи, а саме для старших класів шкіл. Навчання іноземних мов проводилось за підручниками для загальноосвітніх шкіл. Навчальна література (зокрема підручники) з іноземної мови не відповідали основній меті навчання іноземної мови – формуванню іншомовного усного мовлення, вони були перенасичені граматичним матеріалом і занадто політизованими (до 1990 року).

До *умов комплексності спрямування іншомовної навчальної діяльності* ми зараховуємо забезпечення уроку (заняття) з іноземної мови в педагогічних училищах України такими обов'язковими цільовими, змістовими та технологічними складниками:

– комплексність (розвиток усіх чотирьох видів іншомовної мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, письмо та читання) для забезпечення ефективного навчання іноземної мови;

- іноземна мова як мета і як засіб навчання;
- різноманітність форм роботи учнів, комунікативна спрямованість уроку іноземної мови;
- мотиваційне забезпечення іншомовної навчальної діяльності учнів;
- практична спрямованість;
- застосування особистісно-діяльнісного підходу до навчання іноземної мови.

Навчання іноземних мов – це складний і багатогранний процес розвитку іншомовних комунікативних навичок учнів, формування навичок мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, письма та говоріння) і здійснення в цьому процесі виховання, освіти й розвитку особистості учня.

На основі аналізу навчально-методичної та історичної літератури щодо навчання іноземних мов у середніх педагогічних навчальних закладах у другій половині ХХ століття встановлено таке:

1) метою навчання іноземних мов було володіння усним іншомовним мовленням, однак слухачі педагогічних училищ не розуміли іншомовне мовлення й не вміли вести бесіду іноземною мовою;

2) розподіл усного мовлення на діалогічне, монологічне та аудіювання ускладнив програми педагогічних училищ і став основою для розроблення диференційованих вправ для кожного виду іншомовної мовленнєвої діяльності;

3) зміни цілей навчання іноземної мови відбувались з урахуванням змін в освітній політиці держави певного історичного періоду;

4) навчання читання іншомовних текстів і вправи на розуміння текстів займали майже весь час на занятті, однак кількість слухачів педагогічних училищ, які не вміли читати й не знали навіть алфавіт іноземної мови, була значною;

5) тексти для читання були різноплановими (починаючи із 70-х років ХХ століття), тематика досить широка з урахуванням країнознавчих відомостей про країну, мова якої вивчається;

6) письмо на заняттях з іноземних мов у педагогічних училищах України було лише засобом навчання інших видів іншомовної мовленнєвої діяльності, який давав змогу краще засвоювати іншомовний програмовий матеріал.

Висновки і пропозиції. Виділені нами педагогічні умови іншомовної підготовки слухачів (студентів) педагогічних училищ допоможуть сформулювати цілісне системне уявлення про іншомовну освіту в Україні другої половини ХХ століття, визначити співвідношення між минулим і сучасним станом іншомовної освіти.

Важливим здобутком у методиці навчання іноземних мов ХХ століття стала комунікативна спрямованість іншомовної підготовки учнів (студентів) навчальних закладів і взаємопов'язаний розвиток основних видів іншомовної мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, письма та читання).

Список використаної літератури:

1. Аксарина І.Ю. Педагогические условия адаптации выпускников школ на этапе перехода от общего к высшему профессиональному образованию: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Курганский гос. ун-т. Москва, 2006. 19 с.
2. Багдужева А.В. Педагогические условия формирования профессиональной готовности будущих специалистов с использованием информационных технологий (на примере специальностей кадастрового профиля): автореф. дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Бурятский гос. ун-т. Улан-Уде, 2006. 23 с.
3. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. Молодь і ринок. 2012. № 7 (90). С. 135–138.
4. Манько В.М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. Соціалізація особистості: зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Київ: Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.
5. Назарова О.Л. Новые информационные технологии в управлении качеством образовательного процесса в колледже. Информатика и образование. 2003. № 11. С. 79–84.
6. Серьожнікова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 243 с.
7. Словник української мови: в 11 т. 1979. Том 10. С. 441.
8. Словник української мови: в 11 т. 1975. Том 6. С. 108.
9. Тверезовська Н., Філіпова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». Нова педагогічна думка. 2009. № 3. С. 90–92.
10. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Головна редакція УРЕ, 1986. 800 с.

Terletska L. Pedagogical aspects of teaching foreign languages for students of pedagogical schools of Ukraine in the second half of XX-th century

The article defines and substantiates the concept of “pedagogical conditions”, which consist of the following components “general pedagogical conditions” and “special-subject pedagogical conditions”. On the basis of the analysis of scientific and pedagogical literature, the definition of the concept of “pedagogical conditions” was collected by Ukrainian and foreign scholars. The general pedagogical conditions that are based on the principles of the pedagogical process include: the purposefulness of the pedagogical process, the scientific content of education and education, the systematic and consistency, consciousness, activity, the creativity of students in the pedagogical process, the choice of optimal methods, forms, means of education and education, and others. Special-subject pedagogical conditions include the conditions necessary for acquiring knowledge, skills and skills from individual subjects, taking into account the peculiarities of their learning. As a result of the study, the pedagogical conditions of teaching foreign languages in the pedagogical schools of Ukraine in the second half of the twentieth century are emphasized: organizational and pedagogical conditions, qualification-methodical conditions, the complexity of the direction of foreign language learning activities. The importance of each of the components is indisputable, since all the conditions complement and are mutually determined by each other. Teaching schools are educational institutions of secondary special pedagogical education, which trained specialists for elementary school and educators of preschool institutions. Requirements for the educational subject “foreign language” in the pedagogical colleges of Ukraine in the second half of the twentieth century were constantly changing, lacking qualified teachers of foreign languages, pedagogical schools were not provided with textbooks, programs and teaching materials in the required number. For a long time (until the 1980s), a foreign language was studied optional and it is a low level (most of the students did not know how to read and could not understand foreign language, lexical units were taught by heart without the use of oral or written speech). The textbooks for reading in textbooks were diverse (since the 70s of the twentieth century), the subject is rather broad, taking into account country-specific information about the country whose language is being studied. The distribution of oral speech into dialogue, monologue and listening comprehension has complicated the programs of pedagogical schools and became the basis for the development of differentiated exercises for each a kind of foreign language activity.

Key words: pedagogical aspects, pedagogical conditions, teaching foreign languages, foreign language training, pedagogical college, studying, foreign languages, students, secondary specialized pedagogical educational institutions.